অধ্যায় ১ ঃ অসমৰ ধর্মীয় পৰম্পৰা — শাক্ত ধর্ম আৰু শৈৱ ধর্ম

অধ্যায় গাঁথনি

1.1 উদ্দেশ্য

1.2 পৰিচয়

1.3 অসমৰ ধর্মীয় পৰম্পৰা

1.4 শাক্ত ধর্ম

1.4.1 অসমত শাক্ত ধর্ম

1.4.2 অসমৰ শক্তিপীঠ আৰু মঠ-মন্দিৰ

1.4.3 অসমৰ শাক্ত সাহিত্য

1.5 শৈৱ ধর্ম

1.5.1 অসমত শৈৱ ধর্ম

1.5.2 অসমৰ শৈৱ মঠ-মন্দিৰ

1.5.3 অসমৰ শৈৱ সাহিত্য

1.6 অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

1.7 অধিক জানিবলৈ

1.8 অগ্রগতিৰ খতিয়ান

1.9 আৰ্হি প্রশ্ন

১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- অসমৰ ধর্মীয় পৰম্পৰাৰ বিষয়ে সম্যক ধাৰণা লাভ কৰিব
- শাক্ত ধর্মৰ উপৰি অসমৰ শাক্ত ধর্মৰ ইতিহাস, অসমৰ শক্তি পীঠ, মঠ-মন্দিৰৰ বিষয়ে জ্ঞাত হ'ব পাৰিব
- অসমৰ শাক্ত সাহিত্যৰ পৰিচয় লাভ কৰিব
- শৈৱ ধর্ম মানে কি, অসমত শৈৱ ধর্মৰ বিকাশ আৰু প্রসাৰ কেনেদৰে হৈছিল আৰু অসমৰ প্রধান প্রধান শৈৱ উপাসনাৰ স্থানসমূহৰ বিষয়ে জ্ঞান লাভ কৰিব
- অসমৰ শৈৱ সাহিত্যৰাজিৰ বিষয়ে ধাৰণা লাভ কৰিব।

১.২ পৰিচয়

সমাজ জীৱনৰ লগত ধর্মৰ সম্পর্ক ওতপ্রোত। প্রাকৃতিক বিভিন্ন ঘটনা-পৰিঘটনাই

ষষ্ঠ শতিকাতেই অসমত বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ অস্তিত্ব আছিল। বাণভট্টৰ *হৰ্ষচৰিতত* কামৰূপৰ ৰজা ভাস্কৰ বৰ্মাক বিষ্ণুৰ বংশধৰ বোলা হৈছে। দ্বাদশ শতিকাৰ কামৰূপৰ ৰজা ধৰ্মপালৰ পুষ্পভদ্রা শিলালিপিত বিষ্ণুলৈ ভক্তি প্রদর্শন কৰা হৈছে। এইবোৰৰ উপৰি বিষ্ণুৰ অস্তিত্ব থকা বিভিন্ন মূর্ত্তিবোৰেও বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ প্রাচীনত্বৰ ইংগিত দিয়ে। পৰৱর্তী কালত শংকৰদেৱে এই ধৰ্মটোক এক নতুন ৰূপেৰে সজাই-পৰাই তোলে। সেইবাবে শংকৰদেৱৰ ধৰ্মটোৰ নাম 'নৱ-বৈষ্ণৱ' ধৰ্ম বুলি কোৱা হয়।

প্রতিটো ধৰ্মীয় পৰম্পৰাৰে বাহক হিচাপে এক বিপুল সাহিত্য সম্ভাৰৰ সৃষ্টি হৈছিল। নৱ-বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ বাহক হিচাপে যিমানখিনি সাহিত্য ৰচনা হৈছিল শৈৱ বা শাক্ত সম্পর্কে সিমানখিনি হোৱা নাই যদিও প্রতিটো পৰম্পৰাৰে সাহিত্য সম্ভাৰ উপলব্ধ হয়। তলত শাক্ত আৰু শৈৱ ধৰ্মীয় পৰম্পৰাৰ বিষয়ে বহলাই আলোচনা দাঙি ধৰা হ'ল। ইয়াৰ পৰৱর্তী অধ্যায়টোত বৈষ্ণৱ ধৰ্ম সম্পর্কে বহলাই আলোচনা দাঙি ধৰা হ'ব।

১.৪ শাক্ত ধৰ্ম

শাক্ত ধৰ্ম শব্দটিয়েই আমাৰ বোধজন্মায় যে ই শক্তি বা দেৱীক কেন্দ্র কৰি প্রৱর্তিত। অর্থাৎ শক্তি বা দেৱীক উপাসনা কৰা প্রথাটোকেই শাক্ত ধৰ্ম বুলি কোৱা হয়। বিশ্বজগতৰ সৃষ্টিৰ অন্তৰালত থকা মহাশক্তিক মাতৃৰূপে কল্পনা কৰি উপাসনা কৰা মতবাদটিয়েই শক্তিবাদ। এই মতবাদ অনুসাৰে শক্তিয়েই সকলো সৃষ্টিৰ মূল বা প্রকৃত কাৰণ বুলি বিবেচনা কৰা হয়। প্রাগ্-ঐতিহাসিক কালৰে পৰাই ভাৰতবর্ষত শক্তি পূজাৰ প্রচলন আছিল। ইয়াৰ সাক্ষ্য বহন কৰে পঞ্জাৱৰ ***হ�ৰপ্পা,*** সিন্ধুদেশৰ ***মহেঞ্জোদাৰো***ত আৱিষ্কাৰ হোৱা অসংখ্য মৃন্ময়ী দেৱীমূর্তিয়ে।

হৰপ্পা, মহেঞ্জোদাৰো ঃ প্রাচীন ভাৰতীয় দুখন নগৰ। ইয়াততেই সিন্ধু সভ্যতাৰ বিকাশ হৈছিল।

প্রাচীন ভাৰতৰ ধৰ্মৰ ইতিহাস অধ্যয়ন কৰিলে দেখা যায় যে, *ঋগ্বেদৰ* সময়ত দেৱীয়ে প্রাধান্য পোৱা নাছিল যদিও অদিতি আৰু ঊষা নামৰ দুগৰাকী নাৰীৰ কথা উল্লেখ পোৱা যায়। এওঁলোকক দেৱ মাতৃ বুলিও অভিহিত কৰা হৈছে। পৰৱর্তীকালৰ বেদ, পুৰাণ আদিত দেৱী মাতৃৰ পূজাৰ কথা ব্যাপকভাৱে উপলব্ধ হয়। ড^{0} শশীভূষণ দাশগুপ্তই মত পোষণ কৰিছে যে, শক্তি ধৰ্ম আৰু দর্শনত দেৱীৰ তিনিটা স্বৰূপ দেখিবলৈ পোৱা যায়। প্রথম স্বৰূপমতে পৰমতত্ত্বৰ প্রতীক হ'ল শিৱ আৰু দেৱী সেই পৰমতত্ত্বৰ শক্তি তথা পত্নী। এই মতামতত শিৱৰ প্রাধান্যই বেছি। দ্বিতীয় স্বৰূপ মতে শিৱ আৰু শক্তিৰ সমন্বয়তহে পূর্ণ সত্য সম্পন্ন হয় বা পৰমতত্ত্ব সাধন হয়। তৃতীয় স্বৰূপ মতে দেৱীয়ে হ'ল অদ্বিতীয় মহাশক্তি। তেঁৱেই ব্রহ্মাণ্ডৰ সকলো শক্তি, বৈচিত্র্যৰ মূল কাৰক তথা গৰাকী।

শাক্তপন্থী দার্শনিকসকলৰ মতে পৰমব্রহ্ম, চিৰশাশ্বত শক্তিৰ প্রতিভূ মাথোন। জীৱই জন্ম লাভ কৰে মাতৃগর্ভৰ পৰা, সেই বাবে সকলোৱে হৃদয়ত জগৎস্রষ্টা পৰমেশ্বৰৰ স্বৰূপ উপলব্ধ হয় মাতৃ শব্দৰ মাধ্যমেৰে। তদুপৰি এই মাতৃয়েই সকলো দুখ-দুর্গতি, অপায়-অমংগল আদি দূৰ কৰিব পাৰে। তেঁৱেই বিভিন্ন দেৱতা আৰু তেওঁলোকৰ মূল চালিকা শক্তি স্বৰূপে আত্মপ্রকাশ কৰিছে। সেয়ে কোৱা হয় শক্তি বিহীন শিৱ, ব্রহ্মা, বিষ্ণু নিষ্ক্রিয়।

শাস্ত্রখনৰ প্রায় 90টা অধ্যায়ত শক্তি মাহাত্ম্য বিশেষভাৱে বর্ণিত হৈছে। ঠিক সেইদৰে *যোগিনীতন্ত্র, হৰ-গৌৰী সংবাদ* আদি পুথিতো দেৱীপূজাৰ বিভিন্ন কথা লিপিবদ্ধ হৈছে।

দেৱীপূজাৰ লগত জড়িত এক বিশেষ বিশেষত্ব হ'ল — বলি-বিধান। অসমৰ বিভিন্ন দেৱী মন্দিৰত নৰবলি দিয়াৰ কথাও ইতিহাসত পোৱা যায়। কোচ ৰাজবংশ প্রতিষ্ঠা হোৱাৰ আগে আগে শাক্ত ধৰ্মৰ প্রাধান্য কিছু লোপ পাইছিল যদিও কোচ নৃপতি বিশ্বসিংহই সেয়া পুনৰ প্রচলন হোৱাত আগভাগ লৈছিল। নৰনাৰায়ণ আৰু তেওঁৰ ভাতৃ চিলাৰায়ো দেৱী উপাসক আছিল।

জানি থোৱা ভাল

- 1615 চনত মুছলমান আক্রমণকাৰীৰ সেনাপতি সত্রাজিতৰ পুতেক কর্মচান্দক নাৱত পাই ধৰি নি ভণ্ডাৰীয়ে কামাখ্যাত বলি দিয়াৰ কথা সূর্য্য কুমাৰ ভূঞা সম্পাদিত *অসম বুৰঞ্জী*ত পোৱা যায়।
- *দৰঙ্গ ৰাজবংশাৱলী* মতে বিশ্বসিংহই বৰগৰখীয়া হৈ থাকোতে লগৰ গৰখীয়াৰ লগত শৰতকালত দেৱী পূজা পাতো বুলি এচাৰি ওভোতাই পুতি চেঁচুক (বাঁহৰ) বলিৰ দা কৰি ফৰিং উচৰ্গা কৰিছিল। এবাৰ এজন লগৰীয়াই ফৰিং আনিব নোৱৰাৰ বাবে চেঁচুৰে কাটি তাকে বলি দিছিল।

শংকৰদেৱৰ উপৰি পুৰুষসকলো মূলতঃ শক্তিৰ উপাসক আছিল। তেওঁৰ প্রধান শিষ্য 'বৰাৰপো' মাধৱো তেওঁক লগ পোৱাৰ আগতে শাক্তপন্থী আছিল। শংকৰদেৱে প্রৱর্তন কৰা নৱ-বৈষ্ণৱ ধৰ্মই প্রবল ৰূপ লোৱাৰ সময়তো শাক্ত ধৰ্ম অসমত প্রচলন আছিল। শংকৰদেৱৰ সমসাময়িক পাঁচালি কবিসকলো আছিল শক্তিৰে উপাসক। আহোম স্বর্গদেউসকলৰ বহুকেইজন শৈৱৰ লগতে শক্তিৰ উপাসকো আছিল বুলি প্রমাণ পোৱা যায়। তেওঁলোকৰ ভিতৰত গদাধৰসিংহ, ৰুদ্রসিংহ, শিৱসিংহ, প্রমত্তসিংহ, ৰাজেশ্বৰসিংহ, প্রতাপসিংহ আদিৰ নাম উল্লেখযোগ্য। স্বর্গদেউ প্রতাপসিংহৰ দিনৰ পৰাই অসমত মৃন্ময় মূর্ত্তিৰ দেৱী পূজাৰ প্রচলন আৰম্ভ হয়। শিৱসিংহৰ বৰৰাণী ফুলেশ্বৰী আছিল শাক্তপন্থাৰ অকুণ্ঠ সমর্থক। এতিয়াও অসমত দেৱী আৰু কালী পূজা মহা ধুমধামেৰে উদ্‌যাপন কৰা হয়।

এনেবোৰ আলোচনাৰ পৰা আমি অনুধাৱন কৰিব পাৰোঁ যে প্রাচীন আৰু মধ্যযুগৰ পৰা নৱ-বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ আগমনলৈকে শাক্তধৰ্ম বা দেৱী উপাসনা অসমত এক প্রভাৱশালী উপাসনা পদ্ধতি হিচাপে প্রচলিত হৈ আহিছে। বর্তমানো তাৰ প্রভাৱ বিদ্যমান। এই ক্ষেত্রত সত্যেন্দ্রনাথ শর্মাৰ এযাৰ মন্তব্য উল্লেখ কৰিব পাৰি— "Saktism was a dominant cult of Assam in ancient and medieval times up to the advent of neo-Vaisnavism and even today it holds a place next to Vaisnavism."

১.৪.৩ অসমৰ শাক্ত সাহিত্য

অসমৰ মৌখিক তথা লিখিত— এই দুই ধৰণৰ সাহিত্যই অসমত শাক্ত ধাৰা এটা প্ৰৱাহিত হৈ থকাৰ প্ৰমাণ দাঙি ধৰে। শক্তি বা দেৱী-গোঁসানীৰ আৰাধনাসূচক নামসমূহক শাক্ত সাহিত্যৰ অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়। এই নামসমূহ মৌখিকভাৱে জনসমাজৰ মাজত প্ৰচলিত হৈ আহিছিল আৰু বৰ্তমানেও দুই-এজন সংগ্ৰাহকে সংগ্ৰহ কৰি লিখিত ৰূপত প্ৰকাশ কৰিছে। আই গোঁসানী বিষয়ক নামসমূহ মহিলাসকলে সমূহীয়াভাৱে আই সবাহ, আসন সবাহ, অপেশ্বৰী সবাহ, লখিমী সবাহ আদিত গায়। উল্লেখযোগ্য যে এনে ধৰণৰ গীত শাক্তধৰ্মী পুৰুষসকলে গোৱা দেখিবলৈ পোৱা নাযায়।

আই মোৰ উজায়ে আহিলে আইৰে সাতেভনী
সাতালি পৰেবত জুৰি।
আই মোৰ বনৰ পশু পক্ষী সবেও মাথা দোঁৱায়
আই আহিবৰে শুনি।। (আই নাম)

প্ৰাক্-শংকৰী যুগতে সংস্কৃতত ৰচনা কৰা *কালিকা পুৰাণ* আৰু ষোড়শ শতিকাৰ *যোগিনীতন্ত্ৰত* দেৱী মহিমা প্ৰকাশ কৰা হৈছে। ত্ৰয়োদশ শতিকাত অজ্ঞাত কবিৰ সংস্কৃত ভাষাত ৰচিত *হৰ-গৌৰী সংবাদ* গ্ৰন্থখনত 23টা পটলত বিভক্ত কৰি শিৱ-শক্তিৰ বিষয়ে বৰ্ণনা কৰা হৈছে। উল্লেখযোগ্য যে, প্ৰাক্-শংকৰী কবি হেম সৰস্বতীয়েও *হৰ-গৌৰী সংবাদ* নামৰ এখন পুথি ৰচনা কৰিছিল। মাধৱ কন্দলীয়েও তেওঁৰ *ৰামায়ণত* বিষয়বস্তু বৰ্ণনাৰ ক্ষেত্ৰত শক্তিতত্ত্বৰ লগত সংপৃক্ত উপমা-ৰূপক আদি অলংকাৰ প্ৰয়োগ কৰিছে। এইবোৰ মূল *ৰামায়ণত* পোৱা নাযায়। সেয়ে কবিয়ে সমসাময়িক সমাজৰ পৰা চয়ন কৰিছিল বুলি ভাবিব পাৰি।

শংকৰদেৱৰ সমসাময়িক পাঁচালি কবিসকলৰ ৰচনাত শাক্তধৰ্মই প্ৰকট ৰূপত প্ৰকাশ পাইছে। পীতাম্বৰ কবিয়ে *মাৰ্কণ্ডেয় চণ্ডী* অনুবাদ কৰিছে। ঠিক সেইদৰে মনকৰে *মনসা কাব্য*, দুৰ্গাবৰে *বেউলা আখ্যান* আৰু সুকবি নাৰায়ণদেৱে *মনসাকাব্য* ৰচনা কৰি অসমীয়া শাক্ত সাহিত্যৰ ভঁৰাল চহকী কৰি গৈছে।

ষোল্ল শতিকাত কবি পীতাম্বৰ দ্বিজে *শ্ৰীশ্ৰীচণ্ডী*, সপ্তদশ শতিকাৰ কবি ৰুচিনাথ কন্দলী আৰু দ্বিজ ৰঙ্গনাথ চক্ৰৱৰ্তীয়ে *মাৰ্কণ্ডেয় চণ্ডী* অসমীয়ালৈ অনুবাদ কৰিছিল। মধুসূদন মিশ্ৰৰ *মাৰ্কণ্ডেয় চণ্ডী*, মহীনাথ শৰ্মাৰ *মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণ*, জয়ৰাম দাসৰ *শীতলা পদ*, অনন্ত আচাৰ্যৰ *আনন্দ লহৰী*, শিৱনাথ দ্বিজৰ *শ্ৰীশ্ৰীচণ্ডী*, অজ্ঞাত কবিৰ *কালিকা পুৰাণ* আদি পুথিয়ে শাক্ত সাহিত্যৰ প্ৰাধান্যৰ কথাই আমাক অনুভূত কৰায়। ইয়াৰ উপৰি বিভিন্ন সাহিত্যিকে শাক্ত সাহিত্য আৰু শক্তিবাদৰ বিস্তৃতি সম্পৰ্কে বিবিধ গ্ৰন্থ ৰচনা কৰি অসমীয়া শাক্ত সাহিত্যৰ ভঁৰাল চহকী কৰিছে। প্ৰণিধানযোগ্য যে, অসমৰ বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ তুলনাত অৱশ্যে শাক্ত সাহিত্য যথেষ্ট কম ৰচিত হৈছে।

১.৫.১ অসমত শৈৱ ধৰ্ম

অতি প্ৰাচীন কালৰে পৰাই অসমত শৈৱ ধৰ্মই এক গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থান অধিকাৰ কৰি আহিছে। অসমৰ আৰ্য-অনাৰ্য উভয় সমাজতে শৈৱ ধৰ্মই জনপ্ৰিয়তা অৰ্জন কৰিছিল। অসমৰ শৈৱ ধৰ্মৰ প্ৰধান বৈশিষ্ট্য হ'ল— ই তান্ত্ৰিকতাৰ পটভূমিত গঢ় লৈ উঠিছে, তথা ইয়াত শক্তিতত্ত্বৰ লগতে শৈৱতত্ত্বৰ সমন্বয় সাধন হৈছে। স্বৰূপাৰ্থত শক্তি আৰু শিৱ অভিন্ন ৰূপে কল্পনা কৰা হৈছে।

খ্ৰীষ্টীয় সপ্তম শতিকাৰপৰা দ্বাদশ শতিকা পৰ্যন্ত প্ৰাচীন কামৰূপৰ নৃপতিসকলে তেওঁলোকৰ অভীষ্ট দেৱতাস্বৰূপে শিৱ দেৱতাক পূজা কৰিছিল। অসমৰ বিভিন্ন ঠাইত শিৱৰ মন্দিৰ-মঠ সিঁচৰতি হৈ আছে। উল্লেখযোগ্য যে অসমৰ শৈৱ মঠ-মন্দিৰৰ সংখ্যা আন দেৱ-দেৱীৰ তুলনাত বহু বেছি। *কালিকা পুৰাণ* বা *যোগিনীতন্ত্ৰয়ো* এই কথা স্বীকাৰ কৰিছে।

প্ৰাচীন অসমত শিৱ পূজাৰ প্ৰচলন আৰম্ভ কৰাৰ কথাৰ প্ৰসংগত নৃপতি জল্পেশ্বৰ নামটো সংপৃক্ত হৈ আছে। এইগৰাকী নৃপতিৰ ক্ষেত্ৰত ইতিহাস নিমাত যদিও বৰ্তমানৰ জলপাইগুৰিয়েই জল্পেশ্বৰৰ ৰাজধানী আছিল বুলি গুণাভিৰাম বৰুৱাই মত দিয়ে। *স্কন্দ পুৰাণ*তো জল্প নামধাৰী জনৈক নৃপতিয়ে শিৱ পূজা কৰাৰ কথা উল্লেখ আছে। তেওঁ পূজাৰ কালতে শিৱলিংগৰ লগত বিলীন হৈছিল বাবে শিৱলিংগৰ আন এটা নাম জল্পেশ্বৰ হৈছে বুলি কোৱা হয়। কিন্তু বাণীকান্ত কাকতিয়ে সেই মত মানি নলৈ মত পোষণ কৰে যে, সেই সময়ত শিৱপূজা লোকসমাজতহে প্ৰৱলভাৱে প্ৰচলিত আছিল, অভিজাত সমাজত নহয়।

*কালিকা পুৰাণ*ৰ মতে পৰশুৰামৰ ভয়ত বহু ক্ষত্ৰিয়ই ***ম্লেচ্ছ*** ৰূপে আত্মগোপন কৰি আত্মৰক্ষাৰ্থে 'জল্পীশ শিৱ'ত শৰণ লৈছিল আৰু অনাৰ্য ভাষা ব্যৱহাৰ কৰিছিল। নৰকাসুৰ প্ৰাগ্‌জ্যোতিষলৈ অহাৰ আগতেও ইয়াত শৈৱ ধৰ্ম প্ৰচলিত আছিল। কিৰাতসকল আছিল ইয়াৰ খিলঞ্জীয়া অধিবাসী। তেওঁলোক অধিপতি ঘটক সহিতে সকলোৱে শিৱক আৰাধনা কৰিছিল। কিন্তু নৰকৰ আগমনৰ পাছৰ পৰা প্ৰকাশ্যভাৱে কৰা শিৱ আৰাধনাৰ অৱসান ঘটে। সেই সময়ৰ শোণিতপুৰৰ নৃপতি বাণ আছিল শিৱভক্ত। নৰকৰ মৃত্যুৰ পাছত শৈৱ উপাসনা বামাচাৰী ৰীতিৰ সৈতে সংমিশ্ৰিত হয়।

প্ৰাচীন অসমৰ বিভিন্ন শাসনাৱলীতো শৈৱ উপাসনাৰ প্ৰমাণ পোৱা যায়। খ্ৰীঃ 7ম শতিকাৰ পৰা 11শ শতিকালৈ প্ৰাচীন অসমত বাস কৰা সাতজন হিন্দু ৰজাই ভূমিদান কৰা তাম্ৰশাসন, বনমালৰ 'তেজপুৰগ্ৰাণ্ট' আৰু 'পৰ্বতীয়া তাম্ৰশাসন'; হৰ্জৰবৰ্মনৰ 'হাইয়ুংথল তাম্ৰশাসন'; বলবৰ্মনৰ 'নগাও শাসন'; ইন্দ্ৰপালৰ 'গুৱাহাটী তথা গুৱাকুছি তাম্ৰশাসন'; ধৰ্মপালৰ 'খনামুখ তাম্ৰশাসন' আদিত শিৱক স্তুতি কৰা হৈছে। ইয়াৰ পৰা অনুমান কৰিব পাৰি তেওঁলোক শৈৱ উপাসক আছিল। আনহাতে

ম্লেচ্ছ ঃ হিন্দু ধৰ্মৰ বাহিৰৰ মানুহ। পূৰ্বতে আৰ্যসকলে অনাৰ্যসকলক বুজাবৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা শব্দ।

দিনা ডিঙি মুচৰি ছাগলি বলি দিয়া। নটৰাজ শিৱক নৃত্য-গীত গুৰু হিচাপে আখ্যা দিয়া হয়। সেয়ে মন্দিৰলৈ উৎসর্গ কৰা দেৱদাসীসকলে সুন্দৰ ভংগিমাৰে নৃত্য কৰি শিৱক সন্তুষ্ট কৰিবলৈ যত্ন কৰে।

- আহোম স্বর্গদেউ শিৱসিংহই দেৱগঞা নাচনী ফুলমতী কুঁৱৰীৰ ৰূপ আৰু নৃত্যত মুগ্ধ হৈ বিবাহ কৰাই 'বৰৰজা' পাতি সিংহাসনত বহুৱাইছিল।

১.৫.২ অসমৰ শৈৱ মঠ-মন্দিৰ

অসম দেশ প্রাচীন কালৰে পৰা বিভিন্ন শৈৱ মঠ-মন্দিৰৰ বাবে প্রসিদ্ধ। এই দেশৰ প্রাচীন নৃপতিসকলে বিভিন্ন স্থানত শিৱ মন্দিৰ, থান আদি নির্মাণ কৰাই পূজা উপাসনাৰ লগতে বাদ্য-বাদ্যকাৰ, নর্তক-নর্তকীৰ ব্যৱস্থা কৰি দিয়া প্রমাণ পোৱা যায় তেওঁলোকে প্রদান কৰা শাসনসমূহৰ পৰা। ভাস্কৰবর্মাৰ ৰাজত্ব কালত কামৰূপলৈ অহা চীনা পৰিব্রাজক হিউয়েন চাঙেও কামৰূপত কেইবাশও হিন্দুৰ দেৱ-মন্দিৰ থকাৰ কথা উল্লেখ কৰি মন্তব্য কৰিছে যে, এই মন্দিৰসমূহৰ ভিতৰত শিৱ মন্দিৰৰ সংখ্যাই সর্বাধিক।

অসমৰ বিভিন্ন ঠাইত প্রাপ্ত কেইবাটাও শিৱ মন্দিৰৰ ধ্বংসাৱশেষ সপ্তমৰ পৰা ত্রয়োদশ শতিকাৰ বুলি পণ্ডিতসকলে অনুমান কৰে। তেজপুৰৰ দ-পর্বতীয়াত গুপ্ত যুগৰ শেষৰ ফালৰ স্থাপত্যৰ লগত মিল থকা এক শিৱ মন্দিৰৰ ধ্বংসাৱশেষ পোৱা গৈছে। ঠিক সেইদৰে গোলাঘাট-দেৰগাঁৱৰ নেঘেৰীটিঙৰ শিৱ মন্দিৰো প্রাক্-আহোম যুগৰ। কামাখ্যা ধামতো কেইবাটাও প্রাচীন শিৱ মন্দিৰ আছে। তাৰে ভিতৰত সিদ্ধেশ্বৰ, কামেশ্বৰ, কোটিলিংগ আদি উল্লেখযোগ্য।

লক্ষীমপুৰ জিলাৰ ফুলবাৰী শিৱথান, ধেমাজীৰ মাজখোৱা শিৱদ'ল, ডিব্রুগড়ৰ বুঢ়া-বুঢ়ীৰ মন্দিৰ; শিৱসাগৰৰ শিৱদ'ল, যোৰহাটৰ হাতীগড় গাঁও শ্রীশিৱ দেৱালয়; গোলাঘাটৰ নুমলীগড় শিৱদ'ল; শোণিতপুৰৰ নাগশংকৰ, মহাভৈৰৱ, হলেশ্বৰ, বিশ্বনাথ ঘাট, কেতেকেশ্বৰ, শিঙৰিৰ গুপ্তেশ্বৰ; কামৰূপৰ বৈশিষ্ঠাশ্রম, উমানন্দ, লংকেশ্বৰ, শুক্রেশ্বৰ, মদন কামদেৱ; নলবাৰীৰ বিল্লেশ্বৰ, বৰপেটাৰ ডুবি পৰিহৰেশ্বৰ দেৱালয়; গোৱালপাৰাৰ শ্রীসূর্য পাহাৰৰ শম্ভেশ্বৰ আদি উল্লেখযোগ্য শৈৱ মঠ-মন্দিৰ।

শিৱক লিংগৰূপতো উপাসনা কৰা হয়। *যোগিনীতন্ত্রই* ইয়াৰ সাক্ষ্য দাঙি ধৰিছে। ইয়াত উল্লেখ আছে যে পুৰণি অসমত শিৱ লিংগৰ সংখ্যা কোটিতকৈও অধিক। অসমৰ বিভিন্ন নৃগোষ্ঠীৰ মাজত বিভিন্ন ৰূপত শিৱ পূজাৰ প্রচলন হৈ আহিছে। ইয়াৰ প্রমাণস্বৰূপে বিভিন্ন ঠাইত থকা শিৱথান, বাথৌথান, লাঙাবুঢ়াৰ থান, মহাদাই থান, ব্রাই-শিব্রাই থান আদিৰ নামোল্লেখ কৰিব পাৰি।

মাজত প্ৰচলিত 'তুকুৰীয়া গীত', সোণোৱাল কছাৰীৰ 'হাইদাং গীত'ৰ লগতে বুঢ়াগোসাঁই গীত, মাৰৈ গান, কাতি পূজাৰ গীত, *পদ্মাপুৰাণ*ৰ গীত, বিষহৰিৰ গীত আদিত শিৱৰ বিভিন্ন লোকৰূপটোৰ লগতে পৌৰাণিক ৰূপটো সংমিশ্ৰিতভাৱে প্ৰকট হৈ উঠিছে। ঠিক সেইদৰে অসমীয়া বিয়া নামবোৰৰ মাজতো শিৱৰ উল্লেখ পোৱা যায়। বিভিন্ন সাধু কথা, জনশ্ৰুতি, পুৰা কথা, প্ৰবাদ-প্ৰবচন, দৃষ্টান্ত-সাঁথৰ, পটন্তৰ, ফকৰা-যোজনা আদিত কিবা নহয় কিবা প্ৰকাৰে শিৱ-মহাদেৱ জড়িত। অসমীয়া মন্ত্ৰ সাহিত্যতো নীলকণ্ঠ মহাদেৱ শিৱ-ৰুদ্ৰৰ অখণ্ড পয়োভৰ। অসমীয়া দৰা-কইনাক আশীৰ্বাদ দিওঁতেও 'হৰগৌৰীৰ বসতি হওক' বুলিহে আশীৰ্বাদ কৰা হয়। এই আলোচনাৰ পৰা সহজে অনুমান কৰিব পাৰি যে শিৱ দেৱতাই অসমীয়া মৌখিক পৰম্পৰাত এক ব্যাপক তথা গভীৰ প্ৰভুত্ব স্থাপন কৰি আছে।

অসমীয়া লোকসাহিত্যত শিৱই যিদৰে এক ব্যাপক আৰু গভীৰ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছে, লিখিত সাহিত্যত কিন্তু সিমানখিনি ব্যাপক ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিব পৰা নাই। অৱশ্যে প্ৰাক্-শংকৰী যুগৰে পৰা আহোম যুগলৈ ৰচিত বিভিন্ন পুথিৰ মাজত গৌণভাৱে হ'লেও শিৱই স্থান লাভ কৰিছে। মূল *ৰামায়ণ*ত নথকা কিছুমান উপমা ৰূপকৰ মাজেদি মাধৱ কন্দলীয়ে শৈৱ ধৰ্মৰ কথা প্ৰকাশ কৰিছে। যথা—

যোগীৰ কান্ধত কালি ঝুলি জত
হাতে দোৱাদশ কাথি।
লৱৰন্তে লৱ ৰন্তে পাচ চান্তে
হিয়া মানে গৈল ফাটি।।
পাইলেক ভাগৰ বোকণ্ডা কাষৰ
সৱে পৰি ৰৈলা খসি।
মুখে শিৱ শিৱ সুমৰন্তে আতি
পলাইলা যত তাপসী।। *(পদঃ 334–345]*

ঠিক সেইদৰে প্ৰাক্-শংকৰী কবি হেম সৰস্বতীৰ *হৰ-গৌৰী সম্বাদ*, কবিৰত্ন সৰস্বতীৰ *জয়দ্ৰথ বধ* আদিত শৈৱধৰ্মৰ প্ৰভাৱ স্পষ্ট।

কালিকা পুৰাণ আৰু *যোগিনীতন্ত্ৰ*ত শাক্ত ধৰ্মৰ লগতে শৈৱ ধৰ্মও সমানভাৱে পল্লৱিত হৈছে। মিশ্ৰ অসমীয়া সাহিত্যৰ অন্তৰ্গত — *শ্ৰীকৃষ্ণ কীৰ্তন, শূন্যপুৰাণ*তো শৈৱধৰ্মৰ কথা প্ৰকাশ পাইছে। উল্লেখযোগ্য যে, *শূন্যপুৰাণ*ত ধৰ্মদেৱতা আৰু শিৱ একীভূত হৈছে।

শংকৰদেৱৰ সমসাময়িক পাঁচালি কবিসকলৰ ৰচনাতো লোক দেৱতা শিৱই ভুমুকি মাৰিছে। পীতাম্বৰ দ্বিজৰ *ঊষা-পৰিণয়*ত হৰি-হৰৰ মাজত একত্ব স্থাপন কৰিবলৈ যত্ন কৰিছে। দুৰ্গাবৰৰ *গীতি-ৰামায়ণ*ত প্ৰাপ্ত মদন-ৰতিৰ পূজা শিৱ-শক্তি উপাসনাৰ এক শাখা বিশেষহে বুলি মহেশ্বৰ নেওগে মন্তব্য কৰিছে।

১.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- এই বিশ্ব জগতত বসবাস কৰা মানৱৰ প্ৰতিটো আচাৰ-অনুষ্ঠানৰ মূলতে আছে বিভিন্ন বিশ্বাস, যাদু। ইয়াৰ আধাৰতেই ধৰ্মৰ জন্ম। অসমতো বিভিন্ন উৰ্বৰা লোকবিশ্বাস, যাদু ধৰ্মীয় বিশ্বাস আদিৰ আধাৰতেই বিভিন্ন ধৰ্মীয় পৰম্পৰাই গা কৰি উঠিছিল। অসমৰ বিভিন্ন ঠাইত সিঁচৰতি হৈ থকা বিভিন্ন থান, দেৱালয়, পীঠ, সত্ৰ, নামঘৰ আদিয়ে ইয়াত যে বিভিন্ন ধৰ্মীয় পৰম্পৰাৰ প্ৰচলন আছিল সেই কথাৰ সাক্ষ্য বহন কৰে।
- শক্তি বা দেৱীক উপাসনা কৰা প্ৰথাটোকেই শাক্ত ধৰ্ম বুলি কোৱা হয়। শাক্তপন্থী দাৰ্শনিকসকলৰ মতে পৰমব্ৰহ্ম, চিৰশাশ্বত শক্তিৰ প্ৰতিভূ মাথোন।বহু পণ্ডিতে মত পোষণ কৰে যে উত্তৰ-পূব ভাৰতত অৱস্থিত অসম আৰু বংগদেশেই হ'ল শাক্ত ধৰ্মৰ জন্মভূমি। অসমৰ বিভিন্ন স্থানত অৱস্থিত কালী, দুৰ্গা, ত্ৰিপুৰা সুন্দৰী, ভৈৰৱী, মনসা, তাৰা, ভুৱনেশ্বৰী আদিয়ে অসমত পূৰ্বৰে পৰা শাক্ত ধৰ্মৰ প্ৰচলনৰ কথাটিৰ নিৰ্দশন দাঙি ধৰে। তদুপৰি খ্ৰীষ্টীয় দশম শতিকাত ৰচিত *কালিকা পুৰাণ* নামৰ শাস্ত্ৰখনে কামৰূপত শাক্ত ধৰ্মই যে ইয়াৰ পূৰ্বৰ পৰাই বিশেষ প্ৰাধান্য লাভ কৰিছিল তাৰ প্ৰমাণ দাঙি ধৰে।
- অসম দেশত অতি প্ৰাচীন কালৰে পৰাই বিভিন্ন শক্তিপীঠ আৰু মঠ-মন্দিৰ বিৰাজমান। প্ৰাচীন কালত অসমত বাস কৰা অষ্ট্ৰিক তথা মংগোলীয়সকলৰ মাজত প্ৰচলন থকা বিভিন্ন দেৱীমাতৃৰ ৰূপেই ইয়াৰ সাক্ষ্য দাঙি ধৰে। অসমৰ মৌখিক তথা লিখিত — এই দুই ধৰণৰ সাহিত্যই শাক্ত ধাৰা এটা প্ৰৱাহিত হৈ থকাৰ প্ৰমাণ দাঙি ধৰে। শক্তি বা দেৱী-গোঁসানীৰ আৰাধনাসূচক নামসমূহক শাক্ত সাহিত্যৰ অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়।
- শিৱৰ লগত জড়িত ধৰ্মীয় পৰম্পৰাটোৱেই হ'ল শৈৱ ধৰ্ম। এই পৰম্পৰা মতে শিৱই হ'ল সকলো সৃষ্টি-স্থিতি আৰু লয়ৰ গৰাকী। অসমৰ আৰ্য-অনাৰ্য উভয় সমাজতে শৈৱ ধৰ্মই জনপ্ৰিয়তা অৰ্জন কৰিছিল। অসমৰ শৈৱ ধৰ্মৰ প্ৰধান বৈশিষ্ট্য হ'ল— ই তান্ত্ৰিকতাৰ পটভূমিত গঢ় লৈ উঠিছে, তথা ইয়াত শাক্ত ধৰ্মৰ লগতে শৈৱ ধৰ্মৰ সমন্বয় সাধন হৈছে। স্বৰূপার্থত শক্তি আৰু শিৱ অভিন্ন ৰূপে কল্পনা কৰা হৈছে।
- অসমীয়া মৌখিক আৰু লিখিত উভয় শ্ৰেণীৰ সাহিত্যতে শিৱৰ পৌৰাণিক ৰূপৰ লগতে লোকৰূপটোৰ অপূৰ্ব সমন্বয় সাধন হৈছে। তথাপিতো উল্লেখযোগ্য যে, অসমত অৰিমিশ্ৰ শৈৱ সাহিত্য ৰচিত নহ'ল। ইয়াৰ কাৰণস্বৰূপে হৰি-হৰৰ অভেদত্ব স্বীকাৰ কৰি লোৱাৰ কথাটিকেই অনুমান কৰিব পাৰি।

২ নং **প্ৰশ্নৰ উত্তৰ** ঃ হয়।

৩ নং **প্ৰশ্নৰ উত্তৰ** ঃ অশুদ্ধ।

৪ নং **প্ৰশ্নৰ উত্তৰ** ঃ তান্ত্ৰিকতাৰ পটভূমিত গঢ় লৈ উঠাৰ লগতে ইয়াত শাক্ত ধৰ্মৰ লগতে শৈৱ ধৰ্মৰ সমন্বয় সাধন হৈছে।

৫ নং **প্ৰশ্নৰ উত্তৰ** ঃ শুদ্ধ।

১.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুধৰ্মী প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ তলত দিয়া প্ৰশ্নসমূহৰ উত্তৰ লিখক —

(ক) *ঋগ্বেদত* উল্লেখ থকা দেৱী দুগৰাকীৰ নাম কি?

(খ) *হৰ-গৌৰী সংবাদ* গ্ৰন্থখনত কেইটা পটলত শিৱ-শক্তিৰ বিষয়ে বৰ্ণনা কৰা হৈছে?

(গ) শিৱ-পাৰ্বতীক "গিৰা-গিৰাচি" বুলি কোন জনগোষ্ঠীয়ে পূজা কৰে?

(ঘ) কোনগৰাকী দেৱতাক "লিংগৰূপ"তো উপাসনা কৰা হয়।

খ) চুটি প্ৰশ্ন (১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ 'অসমৰ শাক্ত উপাসনা স্থল' সম্পৰ্কে চমুকৈ লিখক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ চমুটোকা লিখক —

ক) অসমত শাক্ত ধৰ্ম খ) অসমৰ শাক্ত সাহিত্য

গ) অসমত শৈৱ ধৰ্ম ঘ) অসমৰ শৈৱ সাহিত্য

গ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ প্ৰাচীন অসমৰ ধৰ্মীয় পৰম্পৰা সম্পৰ্কে এটি প্ৰবন্ধ যুগুত কৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ অসমত শাক্ত ধৰ্মৰ বিকাশ আৰু প্ৰসাৰ সম্পৰ্কে লিখি সাহিত্যৰাজিৰ পৰিচয় দাঙি ধৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ অসমত শৈৱ ধৰ্মৰ বিকাশ আৰু প্ৰসাৰ সম্পৰ্কে লিখি শৈৱ মঠ-মন্দিৰসমূহৰ বিষয়ে এটি প্ৰবন্ধ লিখক।

*** ***** ***